

## AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURUDA KABUL EDİLEBİLİRLİK KOŞULU OLARAK BAŞVURU YOLLARININ TÜKETİLMESİ

### CONSUMPTION OF REMEDIES AS A CONDITION OF ACCEPTABILITY IN INDIVIDUAL APPLICATION TO THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

**Aslıhan KAPLAN ARIK**

Dr., Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı,

kplnasli@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0003-1234-3804

#### Özet

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne bireysel başvuruda aranan kabul edilebilirlik şartlarından biri iç hukuk yollarının tüketilmesidir. İç hukuk yollarının tüketilmesi şartı Sözleşme ile güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin öncelikle devletler tarafından korunması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda hak ve özgürlüklerin korunmasında ulusal koruma önceliklidir. Hak ve özgürlüklerin uluslararası alanda korunması ise ulusal korumadan sonra gelmekte ve bu durum onun ikincil nitelikte bir koruma olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Sözleşme ile güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin ihlali iddiasında öncelikle iç hukukta öngörülen mevcut ve etkili yolların tüketilmesi gereklidir. Bu yolların tüketilmesi ise ihlal giderilememişse bu durumda uluslararası koruma sağlayan AİHM'e başvurulmalıdır.

Makale kapsamında, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı ve uygulanması uygulama örnekleri ile açıklanmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bireysel başvuru, kabul edilebilirlik, iç hukuk yollarının tüketilmesi.

#### Abstract

One of the admissibility provisions sought in individual applications to the European Court of Human Rights (ECHR) is exhaustion of domestic remedies. The exhaustion of domestic remedies means that the rights and freedoms guaranteed by the contract are primarily required to be protected by the states. In this context, national protection priorities are the protection of rights and freedoms. International protection of my rights and freedoms comes after national protection and this situation causes it to be described as a permanent protection. In this context, in claiming the principles of the rights and freedoms guaranteed by the Convention, it is essential to exhaust the existing and effective remedies in domestic law. If these means are exhausted and they cannot be eliminated, then the ECtHR, which provides international protection, should be applied.

With this article, it will be tried to be explained with the periods in which domestic remedies should be exhausted and the examples of practices consumed.

**Keywords:** European Court of Human Rights, individual application, acceptability, exhaustion of domestic remedies.

## Giriş

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), uluslararası yargı yerlerinin yetkisinin iç hukuka göre ikincil nitelikte olması nedeniyle, herhangi bir hak ihlali söz konusu olduğunda inceleme yapabilmesi için kendisine başvurulması gerekmektedir. (Özdek, 2004), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile AİHM'e yapılacak başvurular devlet başvurusu ve bireysel başvuru olarak iki farklı usuldedir. AİHM tarafından Sözleşme ile belirlenen bu iki başvuru usulünden herhangi biriyle yapılan başvurunun incelenebilmesi, gerekli ve zorunlu olan bazı koşulların gerçekleşmiş olmasına bağlanmıştır. Bu koşullar AİHS'de kabul edilebilirlik koşulları başlığı altında 35. maddede düzenlenmiştir. Maddenin 1. fıkrasında devlet başvurularında ve bireysel başvurularda ortak kabul edilen koşullar düzenlenmiş, 2. fıkrasında ise yalnızca bireysel başvuruya ilişkin özel koşullar düzenlenmiştir. (Ergin, Ergül, 2004). İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu ise hem bireysel başvurularda hem de devlet başvuruları açısından ortak biçimde düzenlenmiştir. (Tezcan, Erdem ve Sancakdar, 2004; Özbey, 2008). Hem bireysel başvurularda hem de devlet başvurularında geçerli olan şartlardan biri iç hukuk yollarının tüketilmesidir. Bu koşul ile AİHM'e başvuru yapılmadan önce, başvuru konusunu oluşturan ihlal iddialarının iç hukukta bu ihlalleri önleme imkânına sahip merciler tarafından çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır.

Çalışmada hak ihlali iddialarını giderme yetkisini ulusal makamlara veren iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının tanımı, uygulaması ve bu şartın uygulanmadığı durumlar ile ilgili AİHM içtihatları kapsamında bilgi verilmesi ve Türk Hukuku bağlamında iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının incelenmesi amaçlanmıştır.

### 1. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Şartı

AİHS'nin 35/1' inci maddesine göre AİHM'e başvuru yapılabilmesi için öncelikli olarak iç hukukta öngörülen hukuk yollarının tüketilmesi gereklidir. Bu düzenlemeye göre, hak ihlali iddiası ile AİHM'e başvuracak olan kişinin, iç hukukta öngörülen yolları öncelikli olarak tüketmesi gerekmektedir. O halde Sözleşme'nin 35/1' inci maddesine göre, AİHM'e bireysel başvuru yapabilmenin ön koşulu iç hukuk yollarının tamamen tüketilmesidir.

AİHS'nin 35. maddesinde ifade edildiği üzere iç hukuk yollarının tüketilmesi aynı zamanda Adalet Divanı ve uluslararası teamüllerde de kabul gören bir koşuldur. Nitekim iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu ilk kez AİHS madde 35 ile getirilmemiştir. Uluslararası hukukun gelişmesi ve bu gelişimle birlikte ulusal mercilerin oluşumuyla ortaya çıkmış bir koşuldur. (Ergül, 2012). Bu koşulun AİHM'e başvuruda bir koşul olarak aranması da devletlerin egemenliğinin kabulü ve bu egemenliklerine öncelik tanınması neticesinde olmuştur.

(Anayurt,2004). Ayrıca devletlerin yargı organlarının yetkisine gösterilen saygının gereği olan bir koşuldur. (Ergül, 2012).

İç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluna ilişkin insan hakları belgelerine bakıldığında, Medeni ve Siyasal haklar Sözleşmesinin 41. maddesinin 1. fıkrasının c bendinde;

*“Komite önüne getirilen bir konuyu ancak, uluslararası hukukun genel olarak tanınmış prensiplerine göre kullanılabilir her türlü iç hukuk yolunun izlenmiş ve tüketilmiş olduğunu tespit ettikten sonra ele alabilir.”* (Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı, 2015). İfadeleriyle iç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluna yer verdiği görülmektedir.

Şikâyet dilekçesinin veya başvurunun komisyonca kabul edilebilmesi için Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 46. maddesinin 1. fıkrasının a bendinde; “uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak iç hukuk yollarına başvurulmuş ve tüketilmiş olması” şartı aranmıştır.

Afrika İnsan ve Halklarının Hakları Şartının 50. maddesinde “komisyonun kendisine gelen meseleyi ancak var olan tüm iç hukuk yollarının tüketilmiş olması halinde ele alabileceği Gemalmaz, 2010)” ve 56. maddesinde “mevcut iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını da sağlaması halinde inceleyeceği” (Gemalmaz, 2010), ifadesiyle uluslararası hukukun temel ilkesi olan iç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluna yer verdiği görülmektedir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartı Sözleşme ile güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin öncelikle devletler tarafından korunması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. (Tezcan, Erdem, Sancakdar, 2004). Bu bağlamda hak ve özgürlüklerin korunmasında ulusal korumanın öncelikli olduğu söylenebilir. Uluslararası alanda korunması ise ulusal korumadan sonra gelmekte ve bu durum onun ikincil nitelikte bir koruma olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Öte yandan AİHM içtihatlarında da ulusal koruma birincil, uluslararası korumanın ise ikincil olarak ifade edilmektedir. (Handyside/İngiltere kararı, AİHM, B. No: 5493/72, 7/12/1976)

İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı, hukuki dayanağını ulusal korumanın birincilliği ve AİHS'nin 35. maddesinde düzenlenmesinin yanı sıra AİHS'nin 13. maddesinde yer alan düzenlemeden de almaktadır. Nitekim iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının varlık sebebi, iddia edilen ihlalin öncelikle ulusal makamlarca önlenmesi ve düzeltilmesinin sağlanmasıdır. Bu öncelik AİHS m.13'ün Sözleşmeciler Devletlere ulusal hukuklarında hak ihlali iddialarına karşı başvurulabilecek yollar sağlama yükümünden kaynaklanmaktadır. Bu düzenleme karşısında AİHS'nin koruması ikincil durumda kalmaktadır. Ayrıca AİHS madde 13 devletlere bu şekilde bir yükümlülük yüklemekle iç hukuk yollarının tüketilmesi şartını biçimsel bir şart olmaktan çıkarmakta ve AİHS'nin iç hukukta uygulanmasını zorlayıcı bir fonksiyon üstlenmektedir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartı ile Sözleşmeciler Devletlere ihtilaf konusu duruma öncelikle kendi ulusal hukuk düzeni çerçevesinde bir çözüm bulması için imkân tanınmaktadır. Dolayısıyla burada Sözleşmeciler Devletler, haklarında iddia edilen eksiklikleri giderme imkânını elde etmektedirler. Ancak söz konusu bu şart her zaman ve her durumda uygulamaya müsait bir şart olmayıp mutlak niteliğe sahip değildir. (Tanrıku, 2007) Sözleşmeciler Devletlerce bu şarta uyulup uyulmadığının ve söz konusu hak ihlali iddiasının çözümünde mutlak olarak uyulması gerekip gerekmediğinin tespitinde her somut davanın koşullarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. (Selmouni/Fransa Kararı, AİHM, B. No: 25803/94, 28/7/1999). AİHM'e başvurmadan iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının aranması AİHS'nin hak ve özgürlükleri koruma adına getirdiği mekanizmaların ikincil nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu açıdan AİHS'nin getirdiği koruma mekanizmasının amacı hak ihlallerini gidermede iç hukuk makamlarının yerini almak değil, iç hukuk makamlarının incelemesi sonrasında eksik kalan kısımların giderilmesini sağlamak veya onların çözüm getiremediği durumlarda çözüm getirmektir. (Tanrıku, 2007). Ayrıca, AİHM'in ulusal makamların yerine geçememesi ve ulusal karar organlarının verdiği kararları iptal edememesi yani üst yargısal bir işleve sahip olmaması da tamamlayıcı bir yanının olduğunu göstermektedir.

AİHM'e hak ihlali iddiası ile yapılan başvuru iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle reddedilmişse, başvuru daha sonra bu eksikliği gidererek yeniden başvuru yapabilmektedir. Sonradan yapılan bu başvuru, tarafları ve konusu aynı olsa da daha önceden yapılan bir başvuru olarak değerlendirilmemektedir. (Anayurt, 2004).

## **2. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Şartının Uygulanması**

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartı, temel hak ve özgürlüklere yönelik hak ihlallerinin önlenmesi ve düzeltilmesinin devletin tüm organlarının görevi olmasının bir sonucudur. AİHM iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun her durumda uygulanma zorunluluğu olmadığını ve bu nedenle kendiliğinden uygulanan bir kural olmadığını ifade etmektedir. (Ringeisen/Avusturya Kararı, AİHM, B. No: 2614/65, 16/7/1971). Nitekim iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun her hak ihlali başvurusunda aranması getirilen koruma mekanizmasının amacıyla da bağdaşmayacaktır. Amaç insan haklarını korumak olması nedeniyle, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının katı bir şekilde uygulanmaması gerekmektedir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi şartının başvuruca yerine getirildiğinden bahsedilebilmesi için öncelikle hak ihlali iddiasına karşı kullanılacak bir yolun iç hukukta düzenlenmiş olması gerekmektedir. Sözleşme ihlali karşısında amaç insan haklarının korunması olduğundan elbette iç hukukta öngörülen başvuru yollarının bu amaca hizmet etme gücüne sahip olması

gerekmektedir. Aksi halde iç hukukta bulunan her yolun tüketilmesinin beklenilmesi sözleşmenin koruma amacına hizmet etmeyecektir.

Bu durumda, ihlal iddiası karşısında başvurucuların, iç hukukta öncelikle ulaşabilecekleri sonrasında ise hak ihlalini gerçekten kesin sonuç alacak şekilde giderme gücüne sahip yani etkili ve yeterli başvuru yollarını tüketmeleri gerekmektedir. (Anayurt, 2004). Başka bir ifadeyle eğer iç hukukta öngörülen başvuru yolu hak ihlalini gidermede etkili ise başvurucular tarafından tüketilme yükümü kapsamında değerlendirilmelidir. Yalnızca ulusal hukukta mevcut bir iç hukuk yolunun bulunması o yolun tüketilmesi zorunluluğu açısından tek başına yeterli olmamaktadır. Bulunan bu iç hukuk yolunun başvuran açısından ulaşılabilir ve kullanıldığında da hak ihlalini ortadan kaldırma gücüne sahip yani etkili olması gerekmektedir. (Paksas/Litvanya Kararı, AİHM, B.No: 34932/04, 18/05/2017).

Başvurucular açısından iç hukuktaki başvuru yollarından hangilerinin etkili olup olmadığının önceden belirlenmesi oldukça güçtür. İç hukuk yollarının hangilerinin etkili olduğu her somut olayda değişkenlik göstermektedir.(Anayurt, 2004; Ergül, 2012). Ulusal hukukta öngörülen iç hukuk yollarının etkili olup olmadığının tespitinde başvurucunun nitelemesi önem arz etmemektedir. Bir iç hukuk yolunun etkili olup olmadığına ulusal hukukta ulusal makamların söz konusu iç hukuk yolunun etkili olup olmadığı noktasında içtihatlarına ve genel yaklaşımlarına bakılması gerekmektedir. Ancak etkili iç hukuk yolu iç hukukta kişilere hak ihlallerini giderebilmeleri için tanınmış, başvurucularca kullanılabilen ve kullanıldığında hak ihlali iddiasına kesin bir çare sunabilen yollar olarak tanımlanabilir. Aksi takdirde hak ihlalini kesin olarak giderme niteliği olmayan yollar etkili yol olarak değerlendirilmemektedir. Başka bir ifadeyle etkili iç hukuk yolu, iç hukukta hak ihlalini gidermek amacıyla tanınmış, başvurulduğunda hak ihlal edildiğine ilişkin iddiaları giderme gücüne sahip ve sonuçları açısından ihlalin giderilmesine yönelik çözüm sunabilen yolların varlığı olarak tanımlanabilir. Mahkemede kendisine gelen başvurularda iç hukuk yolunun tüketilmesi yükümlülüğünü incelerken her somut olayı kendi içinde değerlendirmektedir. Yalnızca ulusal hukukta iç hukuk yollarının öngörülmüş olup olmamasını değil, öngörülen bu yolların hak ihlalini çözüme gücüne sahip olup olmadığını ya da söz konusu bu yol ya da yolların kullanılabilir olup olmadığına bakmaktadır. (Deweer/Belçika kararı, AİHM, B. No: 6903/75, 27/2/1980).

Her somut olay açısından ayrıca değerlendirilen iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun yerine getirildiğinden bahsedebilmek için, hak ihlali iddiasında bulunan başvurucuların bazı kurallara uygun davranmış olması gerekmektedir. Bu bakımdan yapılan bir başvuru bakımından iç hukuk yollarının tüketilmiş kabul edilebilmesi, AİHS'deki bir hakkın ihlal edildiğinin öncelikle iç hukukta ileri sürülmesini gerektirmektedir. (Bozkurt, Kanat 2004;

Anayurt, 2004; Tanrıkulu, 2004; Özdek, 2004; Cardot/Fransa, B.No:11969/84,pr.34). Başka bir ifadeyle başvurucunun, AİHS ile korunan hakkının taraf devletçe ihlal edildiğini iç hukuk yollarına başvurduğunda ileri sürmüş olması gerekmektedir. (Gözübüyük, 1989). Bu ileri sürme açıkça AİHS düzenlemesinde yer alan maddenin ifade edilmesi şeklinde olabileceği gibi madde düzenlemesinin bilinmemesi durumunda düzenlenen hakların kapsamını belirtme şeklinde de olabilmektedir. (Ekinci, 2013).

İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun yerine getirildiğinden bahsedebilmek için uyulması gereken kurallardan bir diğeri ise iç hukuk yollarına ilişkin ulusal hukukta belirlenen usul kurallarına uygun olarak tanınan bu yolların kullanılmasıdır. (Ergül, 2004). Başka bir ifadeyle kullanılacak iç hukuk yolunda görevli ve yetkili makama başvurulması, süresi içerisinde başvurunun yapılmış olması gibi hususlar bu kapsamda ifade edilebilir. (Ergül, 2004).

Başvuranın iç hukuk yollarının tüketilmesi bağlamında yapmış olduğu bir usul hatası iç hukuk yollarının tüketilme şartının yerine getirilmediği sonucunu doğurur. (Ergül, 2012). Örneğin süresi içerisinde temyiz kanun yoluna başvurulmamış ise iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı usuli açıdan tüketilmemiş sayılmaktadır. Ancak yapılmış olan usul hatasına rağmen AİHM, yapılan başvuruyu esastan incelemeye başlamışsa artık iç hukuk yolları tüketilmiş kabul edilmektedir. (Tanrıkulu, 2007).

### **3. Ulusal Hukukta Öngörülen Bütün İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi**

Başvurucunun iç hukuk yollarını tüketme şartını yerine getirmiş sayılması için ihlalin sonuçlarını ortadan kaldıracabilecek kararlar alma yetkisine sahip hukuk yollarını tüketmiş olması gerekmektedir. (Gözübüyük, 1989). Bu iç hukuk yollarından da ihlali ortadan kaldırmaya elverişli olanlarının tamamı kastedilmektedir.

Bu bağlamda tüketilmesi gereken etkili iç hukuk yolları ile yalnızca yargısal nitelikte olanlar kastedilmemekte kesin ve bağlayıcı karar verebilen ve ihlal iddiasına kesin çözümler sunabilen idari ve siyasi nitelikte olanlar da kastedilmektedir. (Tanrıkulu, 2007). Tüketilmesi gereken iç hukuk yollarında önemli olan ihlali kesin olarak ortadan kaldırma gücüne sahip olmasıdır. Bu açıdan, ihlalin sona erdirilmesi bakımından takdiri yetkilerin söz konusu olduğu iç hukuk yollarının tüketilmesi başvurucudan beklenmemektedir. (Tanrıkulu, 2007; Ergül, 2012).

İç hukuk yollarının tüketilmesi bağlamında en etkili olan yollar yargısal nitelikte olanlardır. Yargısal nitelikli olanlarında iç hukuktaki yargı düzeninin düzenlenişine göre tüketilmesi başvurucudan beklenmektedir. Ancak başvurucunun bu yolları tüketmesi olağandışı bir masrafa sebep oluyorsa ve başvuru bunu karşılayamıyorsa ve adli yardım imkânı da söz konusu olmuyorsa bu durumda öngörülen iç hukuk yolunun kullanılmaz veya ulaşılamaz

olmasından dolayı tüketilmesine gerek duyulmamaktadır. (Van Oosterwijk/Belçika, AİHM, B.No:7654/76, 6/11/1980).

AİHM'e başvuruda bulunmadan başvuru tarafından iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediğinin tespitinde, iç hukuk yolunun olağan bir iç hukuk yolu mu yoksa olağanüstü nitelikte bir iç hukuk yolu olup olmadığı ayırımına gidilmektedir. (Anayurt, 2004). Ancak iç hukuk yollarına ilişkin genel bir ayırım yapmak her Sözleşmeciler Devlet açısından kabul gören bir ayırım olmayacaktır. Nitekim Sözleşmeciler her devlet için mutlak nitelikte belirlenmiş iç hukuk yolları bulunmamaktadır. Sözleşmeciler devletlerden biri için olağan iç hukuk yolu olarak kabul edilen diğer bir devlet için olağanüstü iç hukuk yolu olarak kabul edilebilir. Ancak AİHS madde 35'de "*iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve iç hukuktaki kesin karar tarihinden itibaren...*" ifadesinden tüketilmesi beklenen iç hukuk yollarının olağan iç hukuk yolları olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda önem arz etmesi açısından yargılamanın yenilenmesi ve bireysel başvuru yolunun incelenmesi gerekmektedir. Yargılamanın yenilenmesi, kesinleşmiş yargı kararının sonradan elde edilen bilgi ve belgelerle haksız olduğunun anlaşılması halinde davanın yeniden görülmesi veya kararın ortadan kaldırılması sonucunu doğuran olağanüstü bir kanun yoludur. Dolayısıyla olağan bir kanun yolu olmadığından iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğu kapsamında değerlendirilmemektedir. (Gözübüyük, 1989).

Tüketme yükümü kapsamında değinilmesi gereken diğer bir yargı yolu ise Anayasa Mahkemesine başvuru yoludur. Anayasallık denetimine yer veren taraf devletler açısından AİHM'e başvuru yapmadan önce Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmak gerekmektedir. (Ergül, 2012). Ancak her Sözleşmeciler devlet için mutlak bir tüketme zorunluluğu bulunmamaktadır. Anayasallık denetiminin Sözleşmeciler taraf devlet açısından hak ihlalini gidermede etkili olması gerekmektedir.

2010 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ile Türk pozitif hukukunda yer alan anayasa mahkemesine bireysel başvuru yolu, hak ihlallerinin giderilmesi amacıyla başvuru olan olağan kanun yollarından sonra gitmeleri gereken hukuki bir yoldur. Nitekim AİHM 14 Mayıs 2013 tarihli Uzun/Türkiye Kararı'nda da Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun hak ihlali iddiasına karşı etkili bir yol olduğu ve AİHM'e başvuru yapmadan Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun "tüketilmesi gerekli bir iç hukuk yolu" olduğu kabul edilmiştir. (Uzun/Türkiye Kararı, AİHM, B.No: 10755/13, 14.05.2013). Ancak AİHM kendisine yapılan bazı başvurularda etkili olmayan bireysel başvuru yolunun kendisine tüketilmiş olmasını aramamaktadır. Nitekim 17 Ocak 2008 tarihli İsmayilov/Azərbaycan Kararı'nda bireysel başvuru yolunun etkili olmadığı ve bu nedenle tüketilmesini aramamıştır. İsmayilov/Azərbaycan Kararı, AİHM, B. No: 4439/4, 17/1/2008). Benzer şekilde 28 Kasım

2006 tarihli Apostol/Gürcistan kararında da AİHM, devlet tarafından bireysel başvuru yolunun etkili olduğuna ilişkin delillerin ileri sürülmemesi ve hak ihlalinin giderecek bazı önlemlerin de bulunmaması nedeniyle etkili bir iç hukuk yolu olmadığına ve dolayısıyla bu yolun tüketilmesinin şart olmadığına karar vermiştir. (Apostol/Gürcistan Kararı, AİHM, B.No:40765/02, 28/11/2006).

#### **4. İç hukuk yollarının tüketilmesi zorunluluğu bulunmayan haller**

AİHS madde 35 de düzenlenen kabul edilebilirlik şartlarından iç hukuk yollarının tüketilmesi başvuru sahiplerine her durum ve şartta iç hukuk yollarının tüketilmesini zorunluluğu yüklememektedir. (Sejdovic/İtalya Kararı, AİHM, B.No: 56581/00, 01/03/2006, pr.55). Bu bağlamda AİHM'in, kendisine yapılan başvurularda etkili olmayan iç hukuk yollarının tüketilmiş olmasını aramadığını belirtmek gerekmektedir.(Özdek, 2004; Madra, 1981).

Bu kural sözleşme organı olan AİHM tarafından mutlak bir şekilde değil de her somut olay açısından ayrıca değerlendirilmektedir. Buna uygun olarak, iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunu esnek bir şekilde ve aşırı şekilcilikten kaçınarak uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca söz konusu bu koşulun mutlak olmadığını ve kendiliğinden uygulanabilecek nitelikte bulunmadığını ifade etmektedir. Bu koşula uyulup uyulmadığını tespit etmek için de yapılan başvurunun şartlarının göz önünde bulundurmaktadır. (Yaşa/Türkiye Kararı, B.No: 22495/93, 02/09/1998).

Bazı durumlarda başvuru sahipleri ulusal hukuklarında öngörülen iç hukuk yollarını tüketmeden doğrudan AİHM'e başvuru yapabilmektedirler. Örneğin, sözleşmeye aykırılık oluşturan durumlar taraf devletçe idari uygulama halini almışsa, ya da başvuru sürüncemede bırakılacaksa ya da başvuru boşu boşuna olacaksa bu durumlarda kişi muaf hale gelmektedir.

#### **4.1. Sözleşmeye Aykırılığın İdari Uygulama Halini Alması**

AİHS ile güvence altına alınan hakların ihlalinin Sözleşmeye taraf bir Devlette sistematik, yoğun ve süreklilik gösterdiği durumlarda Devletin bu uygulaması idari uygulama halini almakta ve başvuru sahiplerini iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğundan kurtarmaktadır. (Ergül, 2004; Tanrıku, 2007). Başka bir ifadeyle hak ihlalinin idari bir uygulama halini aldığı durumlarda iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu aranmamaktadır. Mahkeme bu durumları gereksiz ve ihlali önleme gücüne sahip olmayan başvurular olarak değerlendirmektedir. (İrlanda/İngiltere Kararı, AİHM, B. No:5310/71, 18/1/1978; Aydın/Türkiye Kararı, AİHM, 23178/94, 25/9/1997).

AİHM idari uygulama kavramını ilk kez İrlanda/İngiltere kararında sistemleştirmiştir. Bu kararda Sözleşmeye taraf Devletin hak ihlali karşısında gösterdiği hangi davranışların idari uygulama olarak değerlendirileceği tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunun tespiti için iki ölçüt



belirlenmiştir. Bu ölçütlerden ilki, Sözleşmeye taraf Devlette aynı tür hak ihlalinin çok sayıda ve tekrarlı şekilde olmasıdır. Bu ihlallerin ayrıca birbiri ile bağlantılı ve aynı türden olması gerekmektedir. Ölçütlerden ikincisi ise hak ihlali karşısında Devletin hak ihlalini gerçekleştiren kişileri cezalandırmayıp görmezden gelmesi başka bir deyişle hak ihlali karşısında sorumlulara karşı hoşgörölü olmasıdır. (İrlanda/İngiltere Kararı, AİHM, B. No:5310/71, 18/1/1978).

İdari uygulamanın olduğu durumlarda taraf devlette iç hukuk yollarının etkili ve sonuç doğurucu olmadığı kabul edilmektedir. AİHM bu durumda başvurucudan iç hukuk yollarını tüketmesinin beklemenin anlamsız olacağını ve kesin sonuç elde etme gücü olmayan sırf kuraldan kaynaklanan bir işlemin yapılmış olacağını ifade etmektedir. (Akdivar ve diğerleri/Türkiye kararı, AİHM, B. No: 21893/93, 1/4/1998). Ancak AİHM bazı kararlarında devletteki uygulamanın idari bir uygulama olmadığını yalnızca yapılan başvuru ile ilgili bir muafiyetin bulunduğunu belirtmiştir. Örneğin Akdivar ve Diğerleri/Türkiye kararında, verilen muafiyet kararının davanın özel koşulları ile sınırlı olduğunu ve bu nedenle Türkiye'nin özellikle başvuruya konu olan bölgesi bakımından iç hukuk yollarının etkisiz olduğu veya başvurucuların bu yolları tüketmekten muaf oldukları şeklinde yorumlanamayacağı belirtilmektedir. (Akdivar ve diğerleri/Türkiye kararı, AİHM, B. No: 21893/93, 1/4/1998).

#### **4.2. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesinde Yasal Engel Bulunması**

Başvurucular bazı durumlarda iç hukuk yolunu tüketme şartından muaf olabilmektedirler. Örneğin, hak ihlali olan bir durum iç hukuk yolu kapalı olan bir hukuk kuralından kaynaklandığı durumlarda iç hukuk kuralının tüketilmesi başvurucudan beklenmemektedir.(Tanrıku, 2007). Ülkemiz açısından AİHM, Kalaç/Türkiye Kararı'nda, hükümetin disiplinsizlik nedeniyle emekliye sevkine ilişkin Yüksek Askeri Şura kararına karşı yapılan başvuruda iç hukuk yollarının tüketilmediği yönünde itirazını, Yüksek Askeri Şura kararlarının Anayasa tarafından yargı denetimine kapalı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. (Kalaç/Türkiye Kararı, AİHM, B. No: 20704/92, 1/7/1997). Vagrancy/Belçika Kararı'nda ise Belçika Danıştay'ı, Kralın verdiği kararlar aleyhine dava açılmadığından, AİHM iç hukukta başvuru yollarının tüketilmesine gerek olmadığına karar vermiştir. (Vagrancy/Belçika kararı, AİHM, B. No: 2832/66, 2835/66, 2899/66, 18/6/1971).

AİHM, böylece iç hukuk yollarını tüketmede yasal bir engelin bulunması durumunda başvurucudan bu yolların tüketmesini başvuru öncesi bir şart olarak aramamaktadır.

#### **4.3. Başvurunun Sürüncemede Bırakılması**

Başvurucuyu iç hukuk yollarını tüketmeden bağışık kılan diğer bir hal başvuru yolunda başvurunun sürüncemede bırakılması halidir. (Anayurt, 2004). AİHM'e göre hak ihlalini gidermek için öngörölün olağan kanun yollarının, makul sürede yargılanma hakkını ihlal ettiği

durumlarda ihlalleri giderecek bir başvuru yolundan bahsedilememektedir. Bu durumlarda olağan başvuru yollarının sonucunun beklenilmesine gerek bulunmamaktadır. Çünkü somut olayın niteliğine göre uzun süren bir yargılama sürecinin varlığı, ihlallerin giderilemeyeceğini objektif olarak ortaya koymaktadır. (Şirin, 2013). Bu bağlamda AİHM makul sürede yargılanma hakkının ihlalini önlemek adına uzun süren yargılamalar konusunda iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralına istisnalar getirmektedir. Bu açıdan başvuru yolunun kullandığı iç hukuk yolunda başvurusu sürüncemede bırakılıyorsa AİHM'e başvuru öncesinde iç hukuktaki bu yolun tüketilmesi şartı aranmamaktadır. (Deweer/Belçika kararı, AİHM, B. No: 6903/75, 27/2/1980).

İç hukuk yollarındaki işlemlerin uzunluğu ve sonuç alınmasındaki karmaşıklıklar da başvuru yolunun etkililiğinin değerlendirilmesinde ve tüketime yükümlüden bağışık olma hususunda bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Nitekim AİHM, gözaltı sırasında verdiği bir kararında işkence yapıldığına ilişkin iddia karşısında ulusal makamların aşırı yavaş ilerleyen soruşturma yürüttükleri gerekçesiyle iç hukuk yollarının tüketilmesinin gerekli olmadığına karar vermiştir. (Selmouni/Fransa kararı, AİHM, B. No: 25803/94, 28/7/1999). Benzer şekilde Berlinger/Slovenya Kararı'nda ise anayasa şikâyeti incelemesinin uzun sürmesi dolayısıyla başvuru yolunun sonucu beklemeden AİHM'ye başvurusu ve AİHM'in söz konuyu başvuruyu kabul edilebilir bulması bir diğer örneği oluşturmaktadır. (Şirin, 2013).

Başvurucuyu iç hukuk yollarını tüketmeden bağışık kılan diğer bir durum kendi kusuru olmadan iç hukuk yolunu tüketmemesi halidir. Bu durum genellikle mahkûm veya tutukluların cezaevi idaresinin davranışları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Cezaevi idaresi, kendisine yapılan hak ihlali şikâyetlerini iç hukukta yetkili makamlara bildirilmemekte veya geç bildirmektedir. Ayrıca sadece cezaevi idaresinin değil, cezaevi idaresince şikâyetlerin bildirilmiş olması halinde dahi bildirilen kurumlarca bu şikâyetler için herhangi bir işlem yapılmaması da başvuru yolunun tüketilmesine engel olabilmektedirler. Bu durumlarda iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı aranmadan yapılan başvurular AİHM tarafından kabul edilmektedir. (Anayurt, 2004). Ayrıca başvuru yolunun etkililiği konusundaki şüphesi ya da üçüncü kişilerin şüphesi gibi durumlar da tüketme yükümlüden bağışık olmayı gerektirmez. (Epözdemir/Türkiye Kararı, AİHM, B.No: 57039/00, 31/01/2002).

#### **4.4. Bazı Başvuru Yollarının Etkisiz Kalacağı Haller**

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, iç hukuk yollarına başvurulmasında ihlalin giderilmesini sağlayacak bir sonuç alınması beklenmiyorsa başka bir ifadeyle bu iç hukuk yollarına

başvurulması “*boşu boşuna bir başvuru niteliğindeyse*”, başvurucunun iç hukuk yollarına başvurmasının zorunlu olmadığı yönünde istisna getirmektedir. (Anayurt, 2004).

AİHS m.35/1’in amacı hak ihlali iddialarının AİHM’e sunulmadan önce Taraf Devletlere bunları önleme veya düzeltme imkânı sunmaktır. Bununla birlikte, iç hukuk yollarının tüketilmesi yükümlülüğü, varlıklarının yeterince kesin olduğu ve Sözleşmenin iddia edilen ihlali doğrudan telafi edebildikleri için etkili ve mevcut olacağı düşünülen hukuk yolları ile sınırlıdır. Bu açıdan başvuran kullanmadığı mevcut bir iç hukuk yolunun başarısız olacağını kanıtlayabilirse iç hukuk yollarını tüketmekten bağışık hale gelir. (Salah Sheekh/Hollanda Kararı, B. No: 1948/04, 11/1/2007).

### **5. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Başvuru Yollarının Tüketilmesi Sorunu**

Anayasa ve AİHS ile güvence altına alınan hak ihlali iddialarının öncelikle iç hukukta öngörülen kanun yollarında giderilmesi sağlanmalıdır. (Şirin, 2015). Bu ihlaller iç hukukta öngörülen kanun yollarında giderilemiyorsa o halde bireysel başvuru yoluna gidilmelidir.(Atasoy, 2015; Turan, 2015). Böylece, bireysel başvuru yoluna gidilmeden önce iç hukukta var olan başvuru yollarına başvurulması gereklidir. Dolayısıyla bu yollardan kesinleşmiş bir karar bulunmadığı müddetçe bireysel başvuru yoluna gidilmemelidir.

Temel hak ve özgürlüklerin ihlalinin önlenmesi öncelikle yasama organı, idari ve olağan yargı mercilerinin görevidir. Bu nedenle bu ihlallerin öncelikle ilgili merciler tarafından giderilmesi beklenmektedir. Ancak bu merciler tarafından giderilmediği ya da giderilemediği durumlarda son çare olarak bireysel başvuru yolu devreye girecektir. Bu durumda bireysel başvuru yolu da başvurucunun hak ihlalinin değerlendirildiği ve tespit edilmesi halinde önlenmeye çalışıldığı bir yoldur. Dolayısıyla bireysel başvuru yolu ilgili mercilerin verdiği kararların incelendiği bir temyiz, itiraz veya benzeri olağanüstü bir kanun yolu değildir.

### **5.1. Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlali İddiaları Halinde Başvuru Yollarının Tüketilmesi Gerekliliği**

Bireysel başvuruda bulunmadan önce ihlal iddiasını ortadan kaldırabilmek için öngörülen bütün başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. Ancak bazı durumlarda bu yollar tüketilmeden de bireysel başvurular kabul edilmektedir. Bu durumlardan biri, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğünün yerine getirilmediği hallerdir. Nitekim Anayasa Mahkemesi de 2012/13 başvuru numaralı kararında, yargılamanın makul sürede yapılması yükümlülüğünün yerine getirilmediği iddiasını iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının istisnalarından biri olarak değerlendirmiştir.

Yargılamanın makul sürede yapılmadığı iddiasını içeren başvurular açısından, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı ancak etkili bir başvuru yolunun bulunması durumunda geçerli

olabilecektir. Başka bir ifadeyle yargılamanın makul sürede yapılmasını sağlayacak başvuru yollarının bulunması durumunda bireysel başvuru yoluna gidilmeden önce iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı aranacaktır. (Turabi, 2015).

## **5.2. Mevcut Tutukluluğunun Makul Süreyi Aşması Nedeniyle Özgürlük ve Güvenlik Hakkının İhlali**

Anayasa Mahkemesine göre, tüketilmesi gereken başvuru yolunun ulaşılabilir olmasının yanında ihlali giderebilme gücünün de olması gerekmektedir. Tutukluluğun devamında yapılan bireysel başvuruların amacı kişinin serbest bırakılmasıdır. Bunu sağlamak için de tutukluluğu devam eden kişinin öncelikle olağan kanun yolunu tüketmesi gerekmektedir. Burada olağan kanun yolu ile kastedilen tutuklama kararına karşı itiraz yoludur. Bu durumda tutukluluğu devam eden kişilerin Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunabilmesi için tutukluluğa itiraz dışında başka bir kanun yolu kullanması gerekmektedir.

## **5.3. Başvuru Yolunun Etkisiz Kalacağı Açık Olduğu Haller**

Anayasa Mahkemesinde bireysel başvuruda bulunmadan önce tüketilmesi beklenen başvuru yollarının hak ihlali karşısında etkisiz olacağı açıksa bu durumda başvuru yollarının tüketilmesi başvurucudan beklenmemektedir. (Kılınç, 2008).

Bir kanun yoluna başvurulmasının etkili olmadığı bazen yerleşik bir hukuk içtihadından kaynaklanabilir. Bu durumda iç hukuk yolunun tüketilmesine gerek kalmayacaktır. (De Wilde, Ooms ve Verspy/Belçika Kararı, AİHM, B. No: 2832/66; 2835/66; 2899/66, 10/3/1972).

Anayasa Mahkemesi de “...somut olayda başvurucu açısından temyiz yoluna başvurulması, tüketilmesi gerekli bir yol olarak kabul edilemez. Zira aynı karara yönelik olarak temyiz mercileri kararlarını vermişler ve derece Mahkemesince de temyiz mercilerinin verdikleri karar doğrultusunda hüküm kurulmuştur. Bu anlamda Mahkemece verilen son karara karşı temyiz yolu, etkili bir başvuru yolu olarak kabul edilemez ve Mahkemece verilen son karara karşı temyiz yoluna başvurulmadan yapılan bu başvuru, olağan kanun yoluna başvurulmadığı için başvuru yollarının tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilemez nitelikte değerlendirilemez. Zira başvurucu Mahkemece verilen ilk karara yönelik olarak, olayın şartları dâhilinde, olağan kanun yollarını tüketmek için kendisinden beklenen her şeyi yapmıştır. Bu aşamadan sonra başvurucudan derece Mahkemesince verilen son karara yönelik olarak da temyiz yoluna başvurmasını beklemek, bireysel başvuru hakkının kullanılması önünde orantısız bir engel oluşturabileceği” ifadelerine yer vererek başvuru yolu etkisizse tüketme yükümünden bağışık olunabileceğini belirtmektedir. (Deniz Baykal Kararı, B.No: 2013/7521, 4/12/2013).

## 6. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Kuralından Feragat

İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı kamu düzenine ilişkin bir kural değildir. (Doğan, 2013; Anayurt, 2004). Kamu düzenine ilişkin kural olmadığından taraf devletler iç hukuk yollarının tüketilmesi gereğinden feragat edebilirler. (Madra, 1981).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında da Devletin iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralından feragat edebileceği ifade edilmektedir. (De Wilde, Ooms ve Verspy/Belçika Kararı, AİHM, B. No: 2832/66; 2835/66; 2899/66, 10/3/1972). Bu kapsamda Van der Sluijs/Hollanda kararında hükümetin iç hukuk yollarını tüketilmediğine yönelik itirazı bulunmadığından Mahkemenin bunu anlaşmazlık konusu yapmadığı ifade edilmiştir. Bu durumda davalı devlet, iç hukuk yollarının tüketilmediği itirazında bulunmama şeklindeki davranışına, hak ihlali karşısında uluslararası makamların inceleme yapmasını talep ettiği şeklinde bir anlam yükleyerek tüketme koşulunun mahkemece de dikkate alınmaması gerektiğini ifade edebiliriz. Nitekim anılan kararlarda da devletin bu yöndeki davranışına zımni bir feragat anlamı yüklendiği görülmektedir.

## 7. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesinde İspat Külfeti

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuruda iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediğinin ispatı taraflar arasında paylaşılmış bir durumdadır. (Madra, 1981; Tanrıkulu, 2007; Nalbant, 2010). Başvurucu başvurusunda hak ihlali iddiası karşısında öngörülen iç hukuk yollarından hangilerinin tüketilip tüketilmediği konusunda Mahkemeyi ikna etmek zorundadır. (Ekinci, 2013). Mahkeme bu başvuru sonrasında iç hukuk yollarının tüketildiği kanısına varırsa başvuruyu ilgili devlete iletmektedir. İlgili devlet bu aşamada başvuru yollarının tüketilmediğini iddia ediyorsa, başvuranın hem mevcut hem de etkili bir hukuk yoluna başvurmadığını ispatlama külfeti altındadır. (Ergül, 2004). Bu ispat külfetini yerine getirirken mevcut ve etkili yolların neler olduğunu ifade etmek ve başvuru ile aynı durumda olan kişilerin aynı hukuk yollarını kullanarak etkili sonuçlar aldığını gösteren kararları da belirtmek durumundadır. (Reid, 200; Tanrıkulu, 2004).

Başvuran için uygun ve etkili bir hukuk yolunun bulunduğunu kanıtlama külfeti Hükümet tarafından yerine getirildiğinde, ispat yükü başvurucuya düşecektir. (Anayurt, 2004; Tanrıkulu, 2004; Bozkurt, Kanat, 2004; Reid, 2000). Başvurucu ulusal hukukunda bulunan iç hukuk yollarını kullandığını (Grasser/Almanya Kararı, AİHM, B.No:66491/01, 05/10/2006) veya iç hukukta bulunan yolların somut dava açısından yetersiz ve etkisiz olduğunu (Selmouni/Fransa Kararı, AİHM, B. No: 25803/94, 28/7/1999) veya kendisini iç hukuk yollarını tüketmekten başışık kılan durumların varlığını ispatlaması gerekmektedir. (Akdıvar ve diğerleri/Türkiye kararı, AİHM, B. No: 21893/93, 1/4/1998).

Aydın İçyer/Türkiye Kararı'nda "İspat yükü öncelikle, AİHM'yi tatmin etmek için ilgili tarihte etkin bir iç hukuk yolunun, teoride ve pratikte mevcut olduğunu iddia eden Hükümete aittir. Söz konusu iç hukuk yoluna erişilebilmesi ve başvuranın şikayetlerinin telafisini sağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte, söz konusu ispat yükü bir kez yerine getirildiği takdirde, Hükümet tarafından öne sürülen iç hukuk yolunun tüketilmiş olduğunu, söz konusu dava koşullarında yetersiz veya etkisiz olduğunu veya kendisini, söz konusu gereklilikten muaf tutan özel koşulların mevcut olduğunu kanıtlama görevi başvurana düşmektedir." (Aydın İçyer/Türkiye Kararı, AİHM, B. No: 18888/02, 12/1/2006) ifadeleriyle açıklığa kavuşturulmuştur. Bu bağlamda, başvuru açısından iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının yerine getirildiği veya bağışık olunduğunun ispatı hükümet ve başvuran arasında değişmektedir. Bunlardan biri iddiasını kanıtlarsa diğeri onun iddiasını çürütebilecek argümanları AİHM'e sunması gerekmektedir.

### **Sonuç**

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine hem bireysel başvurularda hem de devlet başvurularında iç hukukta öngörülen başvuru yollarının tüketilmiş olması şartı aranmaktadır. Bu şart gereği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yapılmadan önce, iç hukukta mevcut ve ihlali gidermede etkili olan bütün yolların tüketilmiş olması gerekmektedir. Ayrıca bu yolların iç hukukta teoride olduğu kadar pratikte de var olması gerekmektedir. Sözleşme ile koruma altına alınan haklarından biri veya birkaçının ihlalini giderebilmek için iç hukukunda bulunan başvuru yollarını hem maddi hem de şekli anlamda tüketmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapacağı başvurular esasa girilmeden reddedilecektir.

Sözleşme ile koruma altına alınan hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yapılmadan önce iç hukuktaki başvuru yollarının tüketilmesi şartının katı bir şekilde uygulanmaması gereklidir. Bu bağlamda etkili ve başvuru tarafından ulaşılabılır olmayan iç hukuk yollarının tüketilmesinin başvurucudan beklenilmemesi gereklidir. O halde iç hukukta öngörülen ancak hak ihlalini gidermede etkisi olmayan başvuru yollarının tüketilmesinin başvurucudan beklenilmemesi ve bu noktada iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının mutlak bir şekilde uygulanmayıp, her somut olayın özelliğine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim uygulamaya bakıldığında da bu şarttan muaf olma hallerinin tamamen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarıyla belirlendiği görülmektedir.

Türk Hukukuna 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylaması ile getirilen bireysel başvuru yolu, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve ihlallerin iç hukukta giderilmesinde ciddi bir rol üstlenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru yapılmadan önce tüketilmesi gereken

bireysel başvuru yolundaki kabul edilebilirlik şartlarından biri de başvuru yollarının tüketilmiş olmasıdır. Bu durumda Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yoluna gidilmeden, iç hukukta ihlal iddiasını gidermeyi sağlamak amacıyla mevcut ve etkili olan diğer bütün yolların başvuru tarafından tüketilmiş olması gerekmektedir. Ayrıca başvuru yollarının bu şart yüzünden hak kaybına uğramamaları için başvuru yollarının tüketilmesi kuralının katı bir şekilde uygulanmaması gereklidir. Anayasa Mahkemesinin getirilme amacı gereği de iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarıyla uyumlu olacak şekilde uygulanmalıdır.

Nitekim amaç hak ihlallerini gidermek olduğundan, iç hukukta öngörülen ve söz konusu hak ihlalini giderme açısından elverişli ve etkili olan iç hukuk yollarının tüketilmesi, hak ihlallerini giderme gücüne sahip olmayan, başvuru hakkını sürüncemede bırakan yolların ise tüketilmesinin başvurucudan beklenmemesi gerekmektedir.

### **Kaynakça**

Anayurt, Ö, (2004), Kişisel Başvuru Yolu, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı ve Mevzuat, (2006), 2.Baskı, Ankara, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

Atasoy, H. (2015). Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Koşulları. Ankara, Adalet Yayınevi.

Bozkurt, E, Kanat, S. (2004). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Elkitabı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Doğan, İ. (2013). İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı. Ankara: Astana Yayınları

Ekinci, H. (2013). Kabul edilebilirlik Kriterleri, M. Sağlam (Editör). Bireysel Başvuru İnceleme Usulü Ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi). (2. Baskı). Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, s. 109-164.

Ergül, E. (2012). Bireysel başvuru uygulamada nasıl başarılı olabilir? İnternet: <http://www.erginergul.com/bireysel-basvuru-yolu-uygulamada-nasil-basarili-olabilir/>

Ergin, E., (2004), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması, 2.Baskı, Ankara, Yargı Yayınevi.

Gemalmaz, M.S, (2010), Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, I.Cilt/Bölgesel Sistemler, İstanbul, Legal Yayıncılık.

Gözübüyük, A.Ş. (1989), Bireysel Başvuru ve İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi, İnsan Hakları Yıllığı, Sayı:10-11.

Kılınç, B. (2008). Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu Ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği. Anayasa Yargısı Dergisi, S.25, s. 19-59.

Madra, Ö. (1981). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Bireysel Başvuru Hakkı, Ankara: AÜSBF Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Nalbant, A. (2010). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku Ve Anayasal Bireysel Başvuru, A.Taşkın (Editör). AİHM ve TÜRKİYE II Anayasa şikâyeti ve AİHM, Anayasa Şikâyeti Sempozyumu. Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, s. 215-240.

Özbey, Ö. (2008), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Başvuru Yöntemleri, Ankara, Adalet Yayınevi.

Özdek, Y.(2004), İnsan Hakları Hukuku, Avrupa ve Türkiye, İstanbul, Kırmızıkaşık Yayıncılık.

Reid, K. (2000). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı, İstanbul, Avesta Basım Yayın Dağıtım.

Şirin, T. (2013). Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Ve Almanya Uygulaması İle Mukayeseli Bir İnceleme. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Şirin, T.(2015), Anayasa Mahkemesi Kararlar Işığında Bireysel Başvuru Hakkı, 1.Baskı, İstanbul, On iki Levha Yayıncılık, s. 96,

Tanrıkulu, M.S, (2007),İnsan Hakları Avrupa Mahkemesine Bireysel Başvuru İçin El Kitabı, 4.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Tezcan D, Erdem M.R, Sancakdar O, (2004), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, TC Adalet Bakanlığı Eğitim Daire Başkanlığı Yayıncılık.

Turabi, S.(2015), Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi, 2.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Turan, H.(2015), Bireysel Başvuru Yolunun Tanımı, Amacı ve Özellikleri, Ed. Hüseyin Turan, Recep Kaplan, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2015.

### **AİHM Kararları**

Akdıvar ve diğerleri/Türkiye kararı, AİHM, B. No: 21893/93, 1/4/1998

Aksoy/Türkiye Kararı, AİHM, B. No:21987/93, 18/12/1996.

Apostol/Gürcistan Kararı, AİHM, B.No:40765/02, 28/11/2006.

Aydın/Türkiye Kararı, AİHM, B.No:23178/94, 25/9/1997.

Aydın İçyer/Türkiye Kararı, AİHM, B. No: 18888/02, 12/1/2006.

Cardot/Fransa, AİHM, AİHM, B. No: 11069/84, 19/3/1991.

De Wilde, Ooms ve Verspy/Belçika Kararı, AİHM, B. No: 2832/66; 2835/66; 2899/66, 10/3/1972.

Deniz Baykal Kararı, B. No: 2013/7521, 4/12/2013.



- Deweer/Belçika kararı, AİHM, B. No: 6903/75, 27/2/1980.
- Grasser/Almanya Kararı, AİHM, B.No:66491/01, 05/10/2006.
- Handyside/İngiltere kararı, AİHM, B. No: 5493/72, 7/12/1976.
- İrlanda/İngiltere Kararı, AİHM, B. No:5310/71, 18/1/1978.
- İsmayılov/Azerbaycan Kararı, AİHM, B. No: 4439/4, 17/1/2008.
- Kalaç/Türkiye Kararı AİHM, B. No: 20704/92, 1/7/1997.
- Paksas/Litvanya Kararı, AİHM, B. No: 34932/04, 18/05/2017.
- Ringeisen/Avusturya Kararı, AİHM, B. No: 2614/65, 16/7/1971.
- Salah Sheekh/Hollanda Kararında, B. No: 1948/04, 11/1/2007.
- Selmouni/Fransa Kararı, AİHM, B. No: 25803/94, 28/7/1999.
- Sejdovic/İtalya Kararı, AİHM, B. No: 56581/00, 01/03/2006.
- Uzun/Türkiye Kararı, AİHM, B. No: 10755/13, 14/05/2013.
- Vagrancy/Belçika kararı, B. No: 2832/66, 2835/66, 2899/66, 18/6/1971.
- Van Oosterwijk/Belçika, AİHM, B. No:7654/76, 6/11/1980
- Yaşa/Türkiye Kararı, B. No: 22495/93, 02/09/1998.